

РОЗДІЛ 11 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.40>

ПРОБЛЕМА ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В ДРАМАТУРГІЇ II ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

THE PROBLEM OF CREATIVE PERSONALITY IN DRAMATURGY OF THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Лаврусенко М.І.,

orcid.org/0000-0003-0052-5627

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератури

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Тема місця і ролі національної інтелігенції у житті суспільства актуалізується в українській літературі другої половини XIX століття. Доля творчої особистості в імперській державі артикульована й у драмах М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого.

У драмі «Талан» М. Старицький зосередив увагу на позачасових проблемах творчої особистості, зокрема реалізації таланту, ролі родини в цьому процесі, стосунках у мистецькому середовищі. Автор окреслив і контексти життя к. XIX – поч. XX століття, які стояли на перешкоді професійного щастя жінки, яка пов'язала себе з театром.

Головна героїня драми « Олеся» М. Кропивницького – це типовий, на наш погляд, приклад долі непересічної людини кінця XIX – початку XX століття. Вона хоче свободи й бути корисною світу. Її філософія життя суголосна теорії Ф. Ніцше. У цьому випадку автор цілком відбиває тенденції свого часу.

Художня інтерпретація векторів життя творчої особистості простежується у драмах І. Карпенка-Карого «Суєта» й «Житейське море». Автор доводить, що на межі XIX і XX століть творча людина не могла вільно займатися улюбленою справою. На прикладі долі Івана Барильченка автор констатує, що прагнення зреалізувати свій талант заганяє героя в тенета корисливих намірів оточення.

У п'єсах М. Старицького «Талан», М. Кропивницького «Олеся», І. Тобілевича «Суєта» й «Житейське море» порушена проблема життя творчої особистості в другій половині XIX століття. Драматурги змалювали її відповідно до реалій часу. У творах зауважено, що перешкоджають реалізації таланту закони імперського суспільства. Драми зосереджують увагу й на психології непересічної особистості, котра перебуває у внутрішніх сумнівах, шукає себе, прагне вдосконалення та розвитку. Творча людина, змальована в п'єсах «корифеїв української сцени», розуміє важливість національного театру для суспільства, хоче служити мистецтву, навчатися, бути гідною людиною.

Ключові слова: Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), драма, драматургія, творча особистість, театр.

The theme of the place and role of the national intelligentsia in the life of society is actualized in the Ukrainian literature of the second half of the XIX century. The fate of the creative personality in the imperial state is also articulated in the dramas of M. Starytskyi, M. Kropyvnytskyi, and I. Karpenko-Karyi.

In the drama "Talent" M. Starytsky focused on the timeless problems of creative personality, in particular the realization of talent, the role of the family in this process, relationships in the artistic environment. The author also outlined the contexts of life in the XIX – early XX centuries. Twentieth century, which stood in the way of the professional happiness of a woman who associated herself with the theater.

The main heroine of M. Kropyvnytskyi's drama "Olesya" is a typical, in our opinion, example of the fate of an extraordinary man of the late XIX – early XX centuries. She wants freedom and to be useful to the world. Her philosophy of life is consistent with Nietzsche's theory. In this case, the author fully reflects the trends of his time.

Artistic interpretation of the vectors of life of the creative personality can be traced in I. Karpenko-Karyi's dramas "Vanity" and "Sea of Life". The author argues that at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, a creative person could not freely engage in a favorite pastime. On the example of Ivan Barylchenko's fate, the author states that the desire to realize his talent drives the hero into the web of selfish intentions of others.

In the plays of M. Starytskyi "Talan", M. Kropyvnytskyi "Oles", I. Tobilevych "Vanity" and "Sea of Life" the problem of life of a creative person in the second half of the XIX century is raised. The playwrights portrayed it according to the realities of the time. It is noted in the works that the laws of imperial society hinder the realization of talent. The dramas also focus on the psychology of an extraordinary person who is in inner doubt, looking for himself, striving for improvement and development. The creative person, portrayed in the plays of the "luminaries of the Ukrainian stage", understands the importance of the national theater for society, wants to serve art, study, be a worthy person.

Key words: Marko Kropyvnytskyi, Mykhailo Starytskyi, Ivan Tobilevych (Karpenko-Karyi), drama, dramaturgy, creative personality, theater.

Постановка проблеми. Друга половина XIX століття позначена активним розвитком реалістичної літератури. Прихильниками цього стилю стають І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, Б. Грінченко, І. Франко, П. Грабовський та ін. Реалізм властивий і творчості українських драматургів цієї епохи – М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого.

Серед актуалізованих у художній творчості II половини XIX століття проблем, безумовно, домінує проблема морального занепаду українського селянства після реформи 1861 року, нералізованості людини в імперській Росії, свободи особистості. Проте разом із цими питаннями письменники розмірковують і над місцем і роллю інтелігенції у житті суспільства, яка бере на себе роль суспільного лідера.

У прозі цієї теми торкнулися у своїх повістях І. Нечуй-Левицький («Хмари», «Причеп», «Над Чорним морем»), П. Мирний («Лихі люди», «П'яниця»), Б. Грінченко («Сонячний промінь», «На розпутті») та ін.

Не стояла осторонь цих проблем й українська драматургія. Об'єктом художнього осмислення п'єс М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого стає доля особистості, котра своє життя пов'язала чи хоче пов'язати з мистецтвом, зокрема з театром. Ми не можемо сказати, що драматурги II половини XIX століття цій темі присвятили багато своїх п'єс. На етапі створення національного театру перед ними стояло інше завдання – написати ті твори, які б зацікавили україномовного читача, а таким було переважно неосвічене селянство. Митці зосередилися переважно на соціально-побутовій та історичній темах.

Однак поряд із цими темами національна драматургія змальовує типові ситуації й обставини, які були актуальними для акторів і режисерів, котрі долали прес держави щодо професійного національного театру, перша труппа якого під керівництвом М. Кропивницького запрацювала в Єлисаветграді 1882 року.

І М. Кропивницький, і М. Старицький, й І. Карпенка-Карий із власного досвіду знали, наскільки складно було знайти себе в мистецтві людині Російської імперії. У своїй розвідці ми ставимо на меті, зважаючи на висновки вчених, дослідити, якою змальована творча особистість у п'єсах М. Старицького «Талан», М. Кропивницького «Олеся», І. Карпенка-Карого «Суєта» і «Житейське море».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підкреслимо, що доробок цих авторів і твори, що стануть об'єктом нашої уваги, достойно оці-

нені в літературознавчій науці. Маємо праці О. Буряк [1], Л. Дем'янівської [2], Л. Зубак [3], В. Івашківа [4], А. Новикова [7; 8], Л. Павлішевої [9], В. Поліщука [10] та багатьох інших.

Постановка завдання. Завдання пропонованої розвідки – простежити специфіку змалювання людини-митця в п'єсах драматургів II половини XIX століття (М. Старицького «Талан», М. Кропивницького «Олеся», І. Карпенка-Карого «Суєта» і «Житейське море»).

Виклад основного матеріалу. П'єса М. Старицького «Талан» присвячена акторці Марії Заньковецькій. У творі автор порушує проблему вибору героїні між особистим щастям й улюбленою справою – театром. Зауважимо, що сюжет твору перегукується із драмою російського драматурга О. Островського «Таланти і шанувальники». Головна героїня Марія Лучицька віддана грі на сцені, своїм талантом вона надихає й інших акторів. Успіх не засліплює героїню. На сцену акторка виходить за покликом серця, там вона не просто грає, а живе («... у праці художній ми повинні людям служити, цілком себе отдавати миру, громаді» [11, с. 285]). Понад усе героїня хоче служити національному театрові. Пропозиції, які йдуть від імперських імпресаріо, вона категорично відкидає.

Драматург зауважує, що на шляху до реалізації в професії Марії доводиться долати багато перешкод. Лучицька вигідна для власників театру, бо на її вистави приходять глядачі. Отже, вона приносить театру не тільки славу, але й фінансове благополуччя. Однак псевдодрузі – посередні актори, зокрема Квятковська, – плетуть проти героїні інтриги, аби посісти її місце. Не поблажливою до неї є й преса (образ репортера з газети Аврама Юркевича), яка шукає будь-яку дрібницю, аби дискредитувати приму.

Інтриги, заздрощі спонукають головну героїню драми «Талан» М. Старицького до того, що вона покидає театр і виходить заміж за дворянина Квітку. Спостерігаючи за грою Марії на сцені, чоловік прагнув мати собі талановиту жінку, якою захоплюються всі. Акторка для безвідповідального Квітки – це чергова іграшка, якою він швидко набавився. Отже, щасливою у шлюбі Лучицька не стає. Прагнення (за З. Фрейдом) витіснити/замістити героїнею одну сферу життя іншою зазнає поразки. Пташка в золотій клітці, якою стає для чоловіка Марія, не має щастя. Її ігнорує коханий, оббріхує свекруха, якій нестерпно бачити нерівню поруч із сином.

Оточення не розуміє, що справжнє задоволення від життя Лучицька отримує лише на

сцені, бо це її природна потреба, суть. «Одно тільки ясно, що двом богам служити не можна» [11, с. 289], – робить висновок Марія, однак, повернувшись у театр, вона помирає в розквіті свого таланту.

У драмі «Талан» М. Старицький зосередив увагу на позачасових проблемах творчої особистості, зокрема реалізації таланту, ролі родини в цьому процесі, стосунках у мистецькому середовищі. Автор окреслив і контексти життя к. XIX – поч. XX століття, які стояли на перешкоді професійного щастя жінки, яка пов'язала себе з театром.

Творча людина, яка шукає себе, змальована й у драмі М. Кропивницького «Олеся». Цей твір засновника українського професійного театру має модерністську спрямованість. Як зауважують дослідниці О.Буряк [1], Л. Зубак [3], однією із головних проблем п'єси є екзистенційна – прагнення героїні до свободи, самореалізації.

Якщо в драмі «Талан» М. Старицький чітко означає професію й прагнення своєї героїні Марії Лучицької, то М. Кропивницький через репліки Олесі стверджує, що вона «ні Богу свічка, ні чорту кочерга» [6, с. 303]. Героїня шукає себе в цьому світі. Перед нами, по суті, маргінальна особистість межі XIX й XX століть. Вона – донька неосвіченого багатія Балтиза, який свої статки нажив і важкою працею, і вдаючись до нечесних шляхів. Учинки героя відповідають «вимогам часу». Наприклад, донька дорікає батькові за неморальність його поведінки під час купівлі маєтку дворянина Загриви й просить його віддати власникові справжні кошти за будинок. Проте це викликає у Балтиза тільки сміх, адже він діяв за правилами, яке «прописало» життя – скупив боргові векселі Загриви й став власником його статків.

Непорозуміння між Олесею й батьком стає в центрі конфлікту драми. Найрідніші люди мають абсолютно відмінні погляди на життя. Балтиз бачить щастя в збагаченні, Олеся – в саморозвитку, в чесному житті. Своїй доньці він дає освіту, хоча користі в цьому не бачить ніякої. У розмові з Воздвиженським він заявляє про свою байдужість до театру: «А, на театрі? Ну, це нас не касається, а я думав...» [6, с. 289]. Героїня не хоче слідувати законам життя свого батька. Вона прагне розвиватися, хоче здобувати освіту далі, бачить своє майбутнє і в акторській професії, зокрема.

Зауважимо, що в п'єсі М. Кропивницького «Олеся» немає бурхливого розвитку подій. Митець у стилі Ібсена зосереджує увагу на внутрішніх переживаннях своєї героїні. Як і Марія Лучицька в драмі М. Старицького «Талан», Олеся

не знаходить свого особистого щастя. Коханий Влас одружується з іншою. Щодо освіти, якої так прагне героїня, аби займатися улюбленою справою, то М. Кропивницький подає надію читачеві. У фіналі п'єси Кіндрат Балтиз обіцяє Олесі відправити її на навчання як тільки вона видужає. Кінцівку твору можна, безперечно, прочитати по-різному. Якщо Олеся житиме, то й здобуде омріяну освіту. Але автор, на наш погляд, не переконує реципієнта в саме такому розвитку подій.

Героїня М. Кропивницького – це типовий, на наш погляд, приклад долі непересічної людини кінця XIX – початку XX століття. Вона хоче свободи й бути корисною світу. Її філософія життя суголосна теорії Ф. Ніцше. У цьому випадку автор цілком відбиває тенденції свого часу.

В аналізованих творах М. Старицького й М. Кропивницького головними героями є жінки. Отож обидва автори артикують у своїх драмах не тільки проблему нереалізованості творчої особистості, а жіночої емансипації. Питання гідного місця жінки було актуалізоване в Європі початку XX століття. Наголосимо, що цій темі присвячені й твори українських письменниць – сучасниць драматургів – Лесі Українки, О. Кобилянської, Н. Кобринської. Таким чином, п'єси митців суголосні громадянським і літературним запитам свого часу.

Художня інтерпретація векторів життя творчої особистості простежується й у драматургії І. Карпенка-Карого. Проблема освіченої людини, що опирається невігластву, автор порушує у своїй сатиричній комедії «Хазяїн». Авторська позиція у творі розкрита через образ пана Золотницького, що дорікає Пузиреві, який не хоче жертвувати кошти на пам'ятник І. Котляревському.

Доля актора, роль театру в житті суспільства осмислена у драмах «Суєта» й «Житейське море». Змальовуючи родину Барильченків, драматург акцентує на проблемі стосунків батьків і дітей. Прірва між старшим і молодшим поколіннями в комедіях утворилася, коли діти відірвалися від рідного культурного кола, здобуваючи собі освіту. Порвавши із природним середовищем, ставши «панамі», герої починають пристосовуватися до нових умов життя й морально деградують.

Цікавим у контексті нашої розмови є образ наймолодшого сина Івана. Йому властиві й риси Олесі з однойменної драми М. Кропивницького, й Марії Лучицької з п'єси М. Старицького «Талан». Герой у пошуку себе, він має акторські здібності й, врешті, починає служити в театрі. Як професійний актор Іван розуміє важливість сценічного мистецтва для суспільства: «Сцена

ж – мій кумир, театр – священний храм для мене! Тільки з театру, як з храму крамарів, треба гнати і фарс, і оперетку, вони – позор іскуства, бо смак псують і тільки тішаться пороком!.. В театрі грати повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожить кам'яні серця і, кору леядну байдужості на них розбивши, проводить в думу слухача жадання правди, жадання загального добра, а пролитими над чужим горем сльозами убіляють його душу паче снігу! Кумедію нам дайте, кумедію, що бичує сатирою всіх, і сміхом через сльози сміється над пороками, і заставля людей, мимо їх волі, соромитись своїх лихих учинків!.. Служить таким широким ідеалам любо! Тут можна іноді і поголодати, щоб тільки певність певність мати, що справді ти несеш несхибно цей стяг священний» [5, с. 51–52].

Як і Марія Лучицька, герой перебуває в стані нестабільності й розчарувань. Але якщо героїня в М. Старицького змальована майже ідеальною, то Іван у п'єсі І. Тобілевича «Житейське море» позбавлений цих рис. Л. Павлішева щодо образу Івана Барильченка цілком справедливо твердить: «Талановитий артист, чуйна, тонка натура, він “узав хвилю”, та не втримав висоти. Він пізнав і славу, і розчарування, і докори сумління, і занурення у гріховне болото, і тяжкий стан депресії» [9, с. 69]. Автор наголошує на зовнішніх обставинах, які визначають вибір героя. Цей світ безжалісний до митця. Прагнення зреалізувати свій

талант заганяє Івана в тенета корисливих намірів оточення. Герой мусить працювати на антрепренера Усяя, розважати заможних шанувальників. Улюблена справа фактично позбавляє актора бажаної свободи. Герой мислить раціонально, він по-чоловічому аналізує кроки, до яких його спонукає акторське оточення, аби рухатися кар'єрною драбиною. Іван усвідомлює свої помилки й нехтує здобутим, аби залишитися людиною: «Тікати треба в свій тихий приют, де жде мене щира голубка... Я збився з шляху, я потеряв смак до чистого життя... А там я знайду рівновагу, спочивок і тиху радість; там я вилічу свою душу, розштану, розбиту хвилями житейського моря» [5, с. 318]. Отже, як усі творчі люди, Іван самотній, проте чи в цьому полягає щастя митця? Це питання прочитується в підтексті твору.

Висновки. Образ творчої людини в драматургії II половини XIX століття змальований відповідно до реалій часу. Закони імперського суспільства створюють перешкоди для реалізації таланту. Однак і М. Старицький, і М. Кропивницький, й І. Карпенко-Карий зосереджують розмову й на психології непересічної особистості, котра перебуває у внутрішніх сумнівах, шукає себе, прагне вдосконалення та розвитку. Отже, синтез об'єктивних і суб'єктивних чинників окреслює в аналізованих п'єсах «корифеїв української сцени» тип творчої людини, яка розуміє важливість національного театру для суспільства, хоче служити мистецтву, навчатися, бути гідною людиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буряк О. Художньо-стильові особливості п'єс Марка Кропивницького. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Випуск 79. Кіровоград, 2008. С. 16–25.
2. Дем'янівська Л. Іван Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творчість : навчальний посібник. Київ : Либідь, 1995. 144 с.
3. Зубак Л. Драма Марка Кропивницького Олеся як вияв новаторських тенденцій в українській драматургії кінця XIX століття. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Випуск 114. Кіровоград. 2013. С. 113–122.
4. Івашків В. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) : нарис життя і творчості. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 192 с.
5. Карпенко-Карий І. К. (Тобілевич) Твори : в 3 т. Київ : Дніпро, 1985. Т. 3 : Драматичні твори. Статті. Листи, 1985. 372 с.
6. Кропивницький М. Олеся. *М. Кропивницький. П'єси*. Київ: Дніпро, 1982. С. 277–362.
7. Новиков А. О. Художній універсум Марка Кропивницького. Харків: Майдан, 2006. 352 с.
8. Новиков А. Тема боротьби за високі ідеали мистецтва в п'єсах драматургів театр у корифеїв. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 10. С. 11–15.
9. Павлішева Л. Образи-символи у «серйозних» комедіях Івана Карпенка-Карого «Суєта» та «Житейське море». *Мандрівець*. 2015. № 1. С. 67–71.
10. Поліщук В.Т. Михайло Старицький: методологічні аспекти творчості. Черкаси: Брама, 2003. 100 с.
11. Старицький М. Талан. *М. Старицький. Поетичні твори. Драматичні твори*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 263–334.